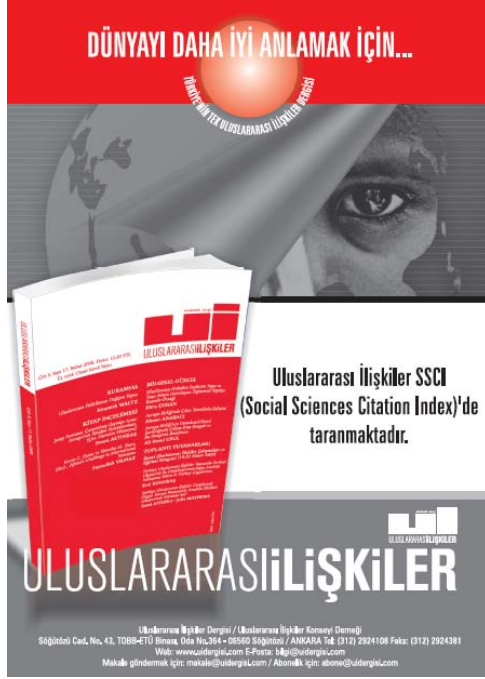


Yayın ilkeleri, izinler ve abonelik hakkında ayrıntılı bilgi:

E-mail: bilgi@uidergisi.com

Web: www.uidergisi.com



Sınırşan Nehirlerdeki Su Uyuşmazlıklarına Farklı Yaklaşımlar: Uluslararası İlişkiler Disiplini Ne Sunabilir?

Ayşegül Kibaroğlu*, Vakur Sümer

* Doç. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü

Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler
Bölümü

Bu makaleye atıf için: Kibaroğlu Ayşegül ve Sümer, Vakur, “Sınırşan Nehirlerdeki Su Uyuşmazlıklarına Farklı Yaklaşımlar: Uluslararası İlişkiler Disiplini Ne Sunabilir?”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 3, Sayı 12 (Kış 2006-2007), s. 21-48.

Bu makalenin tüm hakları Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği'ne aittir. Önceden yazılı izin alınmadan hiç bir iletişim, kopyalama ya da yayın sistemi kullanılarak yeniden yayımlanamaz, çoğaltılamaz, dağıtılamaz, satılamaz veya herhangi bir şekilde kamunun ücretli/ücretsiz kullanımına sunulamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

Aksi belirtilmediği sürece *Uluslararası İlişkiler*'de yayınlanan yazılarda belirtilen fikirler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UİK Derneğini, editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.

Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği | Uluslararası İlişkiler Dergisi

Söğütözü Cad. No. 43, TOBB-ETÜ Binası, Oda No. 364, 06560 Söğütözü | ANKARA

Tel: (312) 2924108 | Faks: (312) 2924325 | Web: www.uidergisi.com | E- Posta: bilgi@uidergisi.com

Sınıraşan Nehirlerdeki Su Uyuşmazlıklarına Farklı Yaklaşımlar: Uluslararası İlişkiler Disiplini Ne Sunabilir?

Ayşegül KİBAROĞLU* - Vakur SÜMER**

ÖZET

Su, bireylerin en temel gereksinimi olma ve başlıca ekonomik faaliyetlere kaynaklık etme özelliği ile ulusların devamlılığı için yaşamsal bir kaynaktır. 1970'lerden günümüze dünyada özellikle kurak ve yarı-kurak iklim kuşaklarında yer alan ülkelerin sağlıklı ve yeterli su kaynaklarına ulaşmada karşılaştıkları güçlükler ve giderek artan su kıtlığının sosyal, ekonomik ve politik yaşama olan olumsuz etkileri gözlenmiştir. Bu çarpıcı gelişmeler sonucunda, çeşitli disiplinlerden akademisyen ve uzmanlar arasında su kaynakları arz ve talep dengesinin bozulmasının bir sonucu olarak ortaya çıkabilecek çatışmalarla ilgili süregelen bir tartışma başlamıştır. Bu tartışma çerçevesinde, Uluslararası İlişkiler Disiplininin realizm ve liberal kurumsalcılık gibi önde gelen teorik yaklaşımları ve uluslararası (liberal) siyasi iktisat gibi alt kollarının temel önermeleriyle bağdaştırılabilecek sınıraşan su kaynakları politikalarına ilişkin üç yaklaşım tanımlanabilir: "Su Savaşları" (Realizm), Bütüncül Su Kaynakları Yönetimi (Kurumsalcılar) ve Sanal Su (Uluslararası Siyasi İktisat). Makale, sınıraşan nehir havzalarındaki su uyumsuzluklarıyla ilgili bu yaklaşımları Uluslararası İlişkiler Disipliniyle ilişkilendirerek tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sınıraşan Su Kaynakları, Uluslararası İlişkiler Teorisi, Su Savaşları, Sanal Su, Bütüncül Su Kaynakları Yönetimi

Contending Approaches to Water Disputes in Transboundary River Basins: What can the Discipline of International Relations Offer?

ABSTRACT

The vital role of water for human beings and development has received worldwide attention. Through the activities of intergovernmental and nongovernmental organizations since the beginning of the 1970s, much emphasis has been placed on the global status of water, namely water scarcity in absolute terms, and a lack of access to clean water and sanitation. Under such developments, there has arisen a debate among scholars on the issue of management and utilization of water resources, as well as on the likelihood of a conflict that would be a result of the worsening situation of water supply and demand. In the debate one can delineate three groups of scholars and experts whose views can be associated with the leading schools of thought in international relations (IR) theory, realism and liberal institutionalism, and international (liberal) political economy. This paper will discuss contending approaches to water disputes in transboundary river basins with particular reference to the discipline of international relations.

Keywords: Transboundary Water Resources, International Relations Theory, Water Wars, Virtual Water, Integrated Water Resources Management

* Doç. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara

** Araştırma Görevlisi, Selçuk Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Konya
ULUSLARARASI İLİŞKİLER, Cilt 3, Sayı 12, Kış 2006-2007, s. 21-48

Giriş

Yeryüzünde su kaynaklarının sadece %2,5'i tatlı su kaynaklarıdır. Kutuplardaki ve yükseltilerdeki buzulları, çıkarılması ekonomik olarak gerçekçi gözükmeyen derin yeraltı su kaynakları ve eko-sistemin devamlılığı için doğal yatağında bırakılması gereken tatlı su miktarı düşüldüğünde; dünyada kullanılabilir tatlı su kaynaklarının oranı %1'in altına inmektedir.¹ Kimi uzmanların öne sürdüğü üzere dünyada kullanılabilir tatlı su miktarı yılda 9.000 ile 14.000 km³ arasında değişmektedir² Bu suyun önemli bir bölümü ekosistemlerin (nehirler, sulak alanlar, kıyı-delta suları) devamlılığı için gereklidir. Geçen yüzyılda, dünya nüfusu üç kat artarken su kullanımları yedi kat artmıştır. Su kaynakları yönetimi her yönüyle çok amaçlıdır. Su kaynakları yönetiminde sosyo-ekonomik yaşamın başlıca sektörlerinde (tarım, sanayi, içme suyu) kullanıcılar arasında çatışan çıkarlar söz konusudur. Su kaynakları üzerindeki rekabet çeşitli düzeylerde (yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası) ve çeşitli kullanıcı ve paydaşlar (evsel kullanıcılardan, sanayi ve tarımsal kullanım; öte yandan sınıraşan su kaynaklarının kıyısında yer alan uluslar) arasında gerçekleşir. Sınıraşan sularla ilgili anlaşmazlıklar suya olan talebin çeşitli çıkarlar -siyasi, ekonomik, çevresel, ya da hukuki olabilir- doğrultusunda çatıştığı durumlarda ortaya çıkar. Sınıraşan sular, yönetilmelerini karmaşıklaştıran belirli bazı özellikler taşırlar. Sınıraşan suların eşgüdüm içinde yönetilmesi, bu havzalarda suyun siyasi, kültürel ve sosyal yönlerinin birlikte ele alınmasını gerektirir.³

Yeryüzünde iki ya da daha çok ülkenin siyasi sınırlarını aşan 263 sınıraşan nehir havzası bulunur. 1990'larda Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte sınıraşan nehirlerin sayısında önemli bir artış oldu. Bu sınıraşan havzalar dünyanın karasal yüzeyinin %45,3'ünü kaplar, dünya nüfusunun %40'ını barındırır ve küresel su akışının yaklaşık %60'ını oluştururlar. Toplam olarak 145 ülkenin toprağı sınıraşan havzalarda yer almaktadır.⁴

1980'lerin ilk yıllarından bu yana, sınıraşan su kaynakları politikası popüler medya tarafından sansasyonel bir konu olarak öne çıkarılmıştır.⁵

¹ Bu konuda değerlendirmeler için, bkz. UNESCO, World Water Assessment Programme, *World Water Development Report 2006*, <<http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001454/145405E.pdf>> (17 Ocak 2007). Ayrıca bakınız UNESCO, World Water Assessment Programme, *World Water Development Report 2003* (The 1st UN World Water Development Report: Water for People, Water for Life), <http://www.unesco.org/water/wwap/wwdr1/table_contents/index.shtml> (17 Ocak 2007).

² Igor A. Shiklomanov, "World Fresh Water Resources", Peter H. Gleick (der.), *Water in Crisis: A Guide to the World's Fresh Water Resources*, New York, Oxford University Press, 1993, s. 13-24.

³ Aaron T. Wolf, *Atlas of International Freshwater Agreements*, UNEP, FAO, 2002.

⁴ Wolf, "Atlas".

⁵ Günlük gazetelerin manşetlerinde ve önde gelen magazin ve dergilerin belirli sütunlarında, Orta Doğu'daki duruma atıfta bulunularak suyun potansiyel bir çatışma

Bilimsel ilgi bu sürece nitelik kazandırmış, tartışmaları farklı boyutlara taşımıştır. Çeşitli akademik disiplinlerden bilim insanları arasında, su kaynaklarının yönetimi ve kullanımını konusuyula ilgili, öte yandan su ile ilgili arz ve talep dengesinin bozulmasının bir sonucu olarak Orta Doğu'da ortaya çıkabilecek çatışmalarla ilgili süregelen bir tartışma ortaya çıkmıştır. Bu tartışma çerçevesinde, temel olarak Uluslararası İlişkiler Teorilerinin önde gelen düşünce okulları (realizm ve liberal kurumsalcılık ve alt disiplini (uluslararası siyasi iktisat) ile bağdaştırılabilecek üç temel yaklaşım tanımlanabilir: Su Savaşları Literatürü, Kurumsalcılar ve Sanal Su Teorisyenleri. Makale, bu üç yaklaşımın temel önermelerini ortaya koymakta; eleştirel tartışmaları analiz etmekte ve böylelikle Uluslararası İlişkiler disiplininin sınırşan su kaynakları politikasına ilişkin açıklayıcı özelliklerini irdelemektedir.

Realizm ve Su Üzerine Yansımaları

Uluslararası İlişkiler (Uİ) disiplininin başlıca kuramsal yaklaşımlarından olan siyasi realistlere göre, uluslararası sistemde devletlerarası ilişkiler güç ve yetenek kavramlarıyla tanımlanabilir.⁶ Uluslararası sistemin anarşik olduğu, tekil (üniter) ve akılcı devletlerin bu anarşik yapıdaki başlıca aktörler olduğu tezleri Klasik Realizmin belli başlı önermelerini oluşturur. Uluslararası siyasetin anarşik yapısı ve uluslararası sistemde ortak bir yönetimin bulunmayışı, devletlerin işbirliğine yönelmeleri önündeki en önemli engeldir. Bu koşullar altında, devletlerin temel güdüsü korku ve güvensizliktir; bu nedenle devletlerin başlıca hedefleri güvenliklerini ve sürekliliklerini sağlamaktır. Temel amaçları güvenliklerini sağlamak olduğundan, devletler öncelikle imkan ve kabiliyetlerini artırma peşindedirler. Gerçekte, ekonomik, askeri ya da siyasi kaynaklar şeklinde olabilen imkan ve kabiliyetler uluslararası anarşinin yarattığı kendi kendine yetme ortamında devletlerin güvenliği ve bağımsızlığı için nihai güç unsurlarıdır. Diğer bir deyişle, realistlere göre, devletler, kendi üretebildikleri imkanlara ve kurdukları yasal, siyasi, ekonomik ve sosyal

kaynağı olduğuna yönelik ifadeler yer almıştır. Örneğin bakınız George Moffet III, "By the Year 2000 Water, not Oil, will be the Dominant Resource Issue", *Christian Science Monitor*, 8 Mart 1990, s. 10; Andrew Gowers, "Water War in the Middle East", *Financial Times*, Mayıs 1989, s. 57; Carla Anne Robbins, 'Bridge Over Troubled Waters' *U.S. News & World Report*, 27 Ağu. - 3 Eyl. 1990, s. 26; Caryle Murphy, "Middle East Faces Major Water Woes", *The Washington Post*, 10 Mart 1990, s. A20; Alan Cowell, "Now a Little Steam Later may be a Water War", *The New York Times*, 7 Şubat 1990, s. A21; - "More Precious Than Oil, and may be as Volatile", *The New York Times*, 17 Mart 1991.

⁶ Realizm ile ilgili kapsamlı bir tartışma için bakınız Hans Morgenthau, *Politics Among Nations*, 4th edn, New York, Knopf, 1966; Kenneth Waltz, *Man, the State and War*, New York, Columbia University Press, 1959; Richard Gilpin, *War and Change in World Politics*, Cambridge, Cambridge University Press, 1981; Joseph M. Grieco, *Cooperation Among Nations: Europe, America and Non-Tariff Barriers to Trade*, Ithaca, Cornell University Press, 1990.

düzenlemelere dayanmalıdırlar. Devletler, öncelikle, güç mücadelesinin yaşandığı devletlerarası ilişkilerde kendi güvenliklerini sağlamalıdırlar. Bağımsızlık, güç ve güvenlik kaygıları devletleri sık sık çatışma ve rekabete itmektedir.

Uİ disiplininin realizm ekolüyle koşut biçimde, 1980'ler ve 1990'lı yıllar boyunca, su kaynaklarının paylaşımına ilişkin uluslararası silahlı çatışma ihtimali, "çevresel determinizmin" tehlikeli inandırıcılığından esinlenen "su savaşları literatürü" tarafından kaynak kıtlığının mantıksal bir sonucu olarak ileri sürüldü. Su savaşları literatürü, Orta Doğu'daki su problemi ile ilgili olarak, bölgedeki suyun gittikçe daha kıt bir kaynağa dönüşmesinin, silahlı bir çatışmayla sonuçlanabilecek bir uyuşmazlığın başat nedeni olacağını iddia eder. Bu yaklaşım, siyaset biliminden, tarih alanından gelen kimi bilim insanları; ve aynı zamanda bölgede oluşan durumla paralel olarak gittikçe artan bir biçimde gelişen ilgileriyle Orta Doğu uzmanı coğrafyacılardan tarafından benimsenmiştir.⁷ Bu analistler, görüşlerini savunurken ilgili ülkelerin siyasi liderlerinin iç politikaya yönelik olarak yaptıkları açıklamaları (retorikleri) kullandılar. Aslında, siyasi liderlerin bu açıklamaları gerçekte uyguladıkları gerek iç siyasi ve ekonomik politikalarıyla gerek dış politikalarıyla tezat içindeydi.⁸ Yazılarında, su konusunu sıradan ve teknik nitelikte bir politika konusu (*low politics*) olmaktan çıkarıp stratejik nitelikte bir politika konusu (*high politics*) haline getirdiler. Bu çalışmalar genellikle betimleyici bir metodoloji benimsemişler; çalışmalarında "su savaşları" gibi siyasi sloganlar kullanmışlardır.

Bu literatür, suyu, hem tarihsel hem de geleceğe yönelik olarak devletlerarası bir savaş nedeni olarak tanımlar. A. T. Wolf bu çalışmalarını "su savaşları literatürü" olarak sınıflandırır ve bu teorilerle ilgili en temel problemin mutlak bir kanıt yetersizliği olduğunu ileri sürer.⁹ Bu literatür tarafından en sıkça verilen örnekler İsrail ve komşularının arasında gerçekleşen savaşlardır.¹⁰ Su savaşları literatürü, su kaynaklarına egemen

⁷ Örneğin, bkz. Thomas Naff ve Ruth Matson, *Water in the Middle East: Conflict or Cooperation*, Boulder Westview Press, 1985; Joyce Starr ve Daniel Stoll, *US Foreign Policy on Water Resources in the Middle East*, Washington D.C., CSIS, 1987; Joyce Starr ve Daniel Stoll (der.), *The Politics of Scarcity*, Boulder, Westview Press, 1988; John Bulloch ve Adel Darwish, *Water Wars: Coming Conflicts in the Middle East*, Londra, Victor Gollancz, 1993; Miriam Lowi, *Water and Power*, Oxford, OUP, 1993.

⁸ Örneğin: Ürdün Kralı Hüzeyin 1990'ların başında yaptığı bir açıklamada Ürdün Krallığı'nın bir daha İsrail'le ancak su paylaşımı nedeni bir savaş yapabileceğini vurguladığı tarihlerde, İsrail'le 1994 yılında imzaladığı su paylaşımını da içeren Barış Antlaşması'nın kamuoyundan uzak bir biçimde müzakerelerini sürdürmekteydi.

⁹ Aaron T., Wolf, "Trends in Transboundary Water Resources: Lessons for Cooperative Projects in the Middle East", David Brooks, ve Özey Mehmet, (der.), *Water Balances in the Eastern Mediterranean*, Ottawa, International Development Research Centre, 2000.

¹⁰ Bkz. Arthur H. Westing (der.), *Global Resources and International Conflict: Environmental*

olma hedefini 1967 Arap-İsrail Savaşı ve İsrail'in Lübnan'ı işgali (1982) ile ilgili başlıca neden olarak öne sürerler. Oysa, ampirik incelemeleri sonucunda birçok akademisyen, Arap-İsrail savaşlarıyla ilgili olarak suyun, diğer birçok başlıca sebepler arasında sadece biri olduğunu ortaya koymuştur.¹¹ Örneğin, Jan Selby'ye göre 1967 Arap-İsrail Savaşı aslında "iyi bilinen siyasi nedenler"den kaynaklanmıştır.¹² Selby başlıca şu nedenleri sıralamaktadır: Sömürgecilik sonrası Orta Doğu'da bir koloni yerleşimi olarak biçimlenen İsrail'in varlığı; Soğuk Savaş'ın iki kutuplu yapısı; radikal Arap devletleri arasındaki siyasi rekabet; 1964-67 yılları arasında giderek şiddetlenen Filistinlilerin Yahudi, Yahudilerin de Filistinliler'in topraklarına yaptıkları saldırılar; İsrail'deki Eshkol Hükümetinin güvensiz konumda oluşu; İsrail'in, Nasır'ın Arab milliyetçiliğine darbe vurmak istemesi; ülkeye stratejik derinlik kazandırmak arzusu ve uzun süredir devam eden toprak kazanma hedefleri. Sonuç olarak Selby, 1967 Savaşı'nın bir "su savaşı" olmadığını vurgulamıştır.

Su savaşları çalışmalarında, çoğunlukla örnek olaylarda neden-sonuç ilişkisinin analiz edilmediği, çatışmaları ön plana çıkaran "anekdotlara" yer verilir. Öte yandan çalışmalarını nesnel bir araştırma zeminine dayandırmayı amaçlayan A. T. Wolf ve araştırma ekibi, bizzat su kaynaklarının paylaşımı nedeniyle gerçekleşen veya gerçekleşme tehdidi bulunan silahlı çatışmaların yer aldığı uluslararası çatışma dizinlerini incelemiştir. Araştırmalarında, uluslararası çatışmalarla ilgili sistematik biçimde derlenen kapsamlı veri tabanlarını kullanmışlardır. Örneğin, J. Wilkenfeld ve M. Brecher tarafından toplanan *International Crisis Data Set* (Uluslararası Krizler Veri Seti) sınırtaşan su kaynakları politikalarına ilişkin bu nesnel sistematik çalışmalara kaynaklık etmiştir.¹³ Nitekim Wolf liderliğindeki araştırma ekibi, Oregon Eyalet Üniversitesi'nde kapsamlı elektronik bilgi bankası oluşturmuşlardır: *Transboundary Freshwater Dispute Database*.¹⁴ Gerçekleştirdikleri sistematik çalışma, su savaşları literatürünün iddia ettiğinin tam tersine, tarihsel gerçeğin oldukça farklı olduğunu göstermiştir. Modern tarihte, sınırtaşan su kaynaklarıyla ilgili sadece yedi adet hafif nitelikte çatışma meydana gelmiştir ve bunların su kaynaklarına egemen olma arzusu dışında birçok temel nedenleri bulunmaktadır.¹⁵

Factors in Strategic Policy and Action, New York, OUP, 1986, ve Norman Myers, *Ultimate Security: The Environmental Basis of Political Stability*, New York, Norton, 1993.

¹¹ Aaron T., Wolf, "Criteria for Equitable Allocations: The Heart of International Water Conflict", *Natural Resources Forum*, Cilt 23, No. 8, 1999.

¹² Jan Selby, "The Geopolitics of Water in the Middle East: Fantasies and Realities", *Third World Quarterly*, Cilt 26, No 2, 2005, s. 329-49.

¹³ Michael Brecher ve Jonathan Wilkenfeld, *A Study of Crisis*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1997.

¹⁴ Bakınız < <http://www.transboundarywaters.orst.edu> >

¹⁵ Aaron T., Wolf, "Criteria for Equitable Allocations: The Heart of International Water

Realistlerin paylaştıkları bir diğer görüş ise şu şekilde tanımlanabilir: “uzun süreli ve karmaşık bir siyasi anlaşmazlığın bulunduğu bölgelerde kıyıdaş ülkeler arasında su paylaşımıyla ilgili bir anlaşmazlık çıkması durumunda suyla ilgili sorunu bu esas siyasi sorundan ayırmak ve kıyıdaşlar arasındaki su sorununu kendi başına çözümlenmek mümkün değildir.” Bu bağlamda, M. Lowi, Arap-İsrail ilişkilerinde hem su sorunu hem de daha kapsamlı siyasi sorunların aynı anda bulunduğu Ürdün nehir havzasındaki anlaşmazlığı incelemiştir. M. Lowi, derin tarihi anlaşmazlıkların bulunduğu bu ortamda nehir kıyısında bulunan ülkelerin yaşadıkları sorunun sadece bir su sorunu olmadığını; sözkonusu devletler arasındaki çetrefil sorunların diğer pek çok yönleriyle de ilgili olduğunu ortaya koymuştur.¹⁶ Lowi gibi diğer realistler de su anlaşmazlıklarının, aralarında halihazırda çözüm gerektiren problemlili ilişkiler bulunan ülkeler arasında oluştuğunu vurgulamışlardır.¹⁷ Uİ teorisinde realistlerin devlet davranışlarını incelemelerine benzer biçimde, bu grup araştırmacılar analizlerini büyük oranda kıyıdaş ülkelerin güç ve çıkarlarıyla sınırlandırmışlardır. Diğer bir ifadeyle, bu analistler suyu kıt ve yaşamsal bir kaynak olarak ele almışlar; düşüncelerini belirli bir nehir havzasının kıyıdaşlarının güç yapıları ve çıkarlarıyla ilgili analizlerle desteklemeye çalışmışlardır.

Realistler işbirliği için belirli koşullardan söz ederler: havza çapında bir işbirliği için liderlik yapabilecek başat (hegemon) bir gücün varlığı ve böyle bir işbirliğini oluşturmayı üstlenmesi bu şartların en önemlisidir. Bir başka deyişle, sınıraşan su havzalarında işbirliği, ancak havzadaki başat güç şu ya da bu nedenle işbirliğine yaklaşırsa ihtimal dahilindedir. Kıyıdaşların siyasi, askeri, ekonomik ve coğrafi edinimleri arasında keskin ayrımlar yapılarak, yukarı kıyı/çığır ülkelerinin en avantajlı konumda olduğunu savunmaktadırlar. Buradan hareketle, realistler müzakereye dayalı bir çözüm ihtimalini yadsırlar. Müzakereler başlasa bile, orta ve aşağı kıyı ülkelerinin pazarlık masasına dezavantajlı bir konumda oturacaklarını iddia ederler.

Ne var ki, nehir havzasındaki başat güç, aşağı havza ülkesi de olabilir. Bu durumun en tipik örneklerinden biri Nil Nehir Havzası'nda başat güç konumunda bulunan Mısır'dır. Mısır, İngiliz sömürgesi haline geldiği 19. yüzyılın son çeyreğinden bu yana Büyük Güçler'in Afrika'daki kolonileştirme rekabetlerinde İngiltere'nin girişimleriyle başat konumunu

Conflict”, *Natural Resources Forum*, Cilt 23, No. 8, 1999.

¹⁶ Miriam Lowi, *Water and Power*, Oxford, OUP, 1993.

¹⁷ John Kolars, ve Yahia Bakour, “The Arab Mashrek: Hydrologic History, Problems and Perspectives”, Peter Rogers, ve Peter Lyndon (der.), *Water in the Arab World: Perspectives and Prognoses*, Cambridge, Harvard University Press, 1994, s. 121-147.

askeri, politik, ekonomik ve hukuki boyutta (İtalya ve İngiltere arasında yapılan bir dizi koloni anlaşmalarıyla) perçinlemiştir. 1959 yılında Mısır ve Sudan arasında (diğer kıyıdaş Afrika ülkeleri dışlanarak) yapılan Nil paylaşım anlaşması Mısır'ın avantajlı durumunu sürdürmesini sağlamıştır. Ancak Mısır'ın başat konumuna karşın, Soguk Savaş sonrası dönemde Nil Nehir Havzası'nda, on kıyıdaş ülke arasında, işbirliği girişimleri hız kazanmış ve bu havza boyu işbirliği, örnek proje olarak diğer sınıraşan göl ve nehir havzalarındaki devletlere de gösterilmektedir. 1992'de "Tecconile" (*Technical Cooperation Committee for the Promotion of the Development and Environmental Protection of the Nile Basin*) adında bir ön çalışma organizasyonu ile başlayan kıyıdaşlar arası ortak çalışmalar, önce altı, daha sonra on kıyıdaş ülkeyi bir araya getirerek 1998'de Nil Nehir Havzası İnsiyatifi (*the Nile Basin Initiative*) adı verilen bir işbirliği modeline dönüşmüştür.¹⁸

Realistler, müzakereler sürecinden olumlu bir sonuç da beklemezler. Bunun başlıca nedeni en az ihtiyacı olan ve en güçlü kıyıdaşın (yukarı kıyı) işbirliğinden ve dolayısıyla üstün konumunu terk etmekten en az yararı sağlayacak olmasıdır. Ayrıca, realistler, askeri ve ekonomik gücüne de dayanarak "hegemon" konumunda olabilecek kıyıdaşın, havzada kurulabilecek bir işbirliğine önderlik etmesi için herhangi bir motivasyonu olmayacağını iddia ederler.¹⁹ Böyle bir sonuç nehir havzalarındaki durumu daha da karmaşıklatacak ve işbirliği olasılığını zayıflatacaktır.

Bu bakış açısı çerçevesinde "oyun teorisi" 1990'li yıllarda kullanıldı. Peter Rogers ve Frederick W. Frey gibi akademisyenler, oyun teorisinin sınıraşan nehirlerle ilgili bir çözüm sunup sunamayacağı konusu üzerinde durmuşlardır. Örneğin Rogers, belli başlı oyun yaklaşımlarının Ganj-Brahmaputra Nehir Havzası'na uygulanabilirliği üzerinde durmuştur.²⁰ Frey ise, oyun teorisinin genel bir değerlendirmesini sunmuş ve teorisinin en ciddi açmazının uygulanabilirlik için rasyonel ve üniter aktörlere ihtiyaç duyması olduğunu öne sürmüştür. Frey'e göre oyun teorisiyle ilgili bir başka sorun da aktörlerin diğer aktörlerin amaç ve stratejilerini genellikle bilememeleri ya da yanlış algılamalarıdır. Oyun teorisi ile Frey'in vardığı sonuç şu olmuştur: oyun teorisi su anlaşmazlıklarıyla ilgili öngörüye olanak veren bir teorik çerçeve sunamamaktadır, ancak şimdiye

¹⁸ Henrike Peichert, "The Nile Basin Initiative: A Catalyst for Cooperation", Hans Günter Brauch et al., *Security and Environment in the Mediterranean*, Berlin, Springer, 2003. Ayrıca, bkz. Alan Nicol, *The Nile: Moving Beyond Cooperation*, UNESCO-IHP, 33 sayfa., <<http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001333/133301e.pdf>>, (17 Ocak 2007).

¹⁹ John Waterbury, "Dynamics of Basin-wide Cooperation in the Utilisation of the Euphrates" the Conference on the Economic Development of Syria; Problems, Progress, and Prospects, Damascus, Syria, 1991.

²⁰ Bkz. Peter Rogers, "The Value of Cooperation in Resolving International River Basin Disputes," *Natural Resources Forum*, Mayıs 1993, s. 117-31.

kadar yeterince farkına varılmayan belirli bazı durumlarda istikrarlı çözümlerin olabilirliği ile ilgili bir katkı sunabilmiştir.²¹

Çatışmaya yönelik tüm bu yargılarına karşılık, realistler işbirliğinden doğacak birçok yararın bulunduğunu kabul ederler. Örneğin, işbirliği sayesinde kıyıdaşların haklarını belirlemek mümkün olacak; sınıraşan düzeyde su kaynakları kullanımının eşgüdümü sağlanabilecek; benzer bir biçimde, kıyıdaşlar arasında –gerek su ile ilgili gerekse başka konularla ilgili- güç kullanma seçeneğini devre dışı bırakacak işbirliği ortamı oluşabilecektir.

İşbirliği olasılıklarını sadece siyasi realizmin sunduğu teorik çerçevede anlamak, realistlerin Orta Doğu'nun belli başlı nehir havzalarında ortaya çıkacağını iddia ettikleri su uyuşmazlıklarının gerçekleşmesini engelleyebilecek işbirliği modalitelerini geliştirmemize engel olur. Realist yaklaşımın en dikkat çeken eksiği, su kıtlığının dünyanın böylesine çalkantılı bir bölgesinde gerilimlerin tırmanmasına neden olabileceğini kabul etmesine rağmen işbirliği çözümleri sunamamasıdır. Realistler, su konusuyla ilgili olarak potansiyel sorun bölgelerini tanımlamışlar ancak problemin çözümüyle ilgili çok az şey ortaya koymuşlardır. Teorik yaklaşımları daha çok soyut bir düzeyde kalmaktadır ve Orta Doğu'daki belli başlı havzalardaki kıyıdaşların gerçekteki uygulamalarından uzak durumdadır.

Ayrıca, bu analistler, 1990'lı yıllarda Orta Doğu Barış Görüşmeleri çerçevesinde kıyıdaşların siyasi yaklaşımlarında meydana gelen değişiklikleri dikkate almamışlardır. Örneğin, realistler, İsrail'in ülkesi içinde su tahsisi ve yönetimi ile ilgili yaklaşımındaki çok önemli iki değişikliği yadsımışlardır. 1980'lerin sonunda tüm Orta Doğu'yu etkisi altına alan ciddi kuraklık şartları sonucunda İsrail ekonomisinde önceleri tarımsal faaliyetler için kullanılan ciddi miktardaki su kaynakları sanayi ve evsel kullanıma yönlendirilmiştir. Öte yandan, İsrail'de talep yönetimi ilkeleri giderek artan bir biçimde uygulamaya konmuş ve bu uygulamalar bölge ülkeleri için de kuvvetle savunulagelmiştir.²² J. A. Allan, realistlerin önde gelen çalışmalarının herhangi bir bölümünde bu gelişmelere yer ayırmadıklarını belirtmiştir. Ancak, İsrail'in ülke içinde su kaynaklarına yönelik bu politik açılımları ve uygulamaları, Şeria havzasında 1967 Savaşı'ndan bu yana süregelen işgal altındaki topraklarda Filistin halkı ve İsraili yerleşimciler arasında güdülen ayrımcı ve adil olmayan su politikalarında herhangi bir olumlu değişime neden olmamıştır.

²¹ Bkz. Frederick W. Frey, "The Political Context of Conflict and Cooperation Over International River Basins," *Water International*, Cilt 18, 1993, s. 54-68.

²² John Anthony Allan, "The Political Economy of Water: Reasons for Optimism But Long Term Caution", John Anthony Allan (der.), *Water, Peace and the Middle East*, Londra, Tauris, 1996, s. 75-133.

Realist görüşler, Orta Doğu-Kuzey Afrika siyasi coğrafyasında yer alan diğer iki önemli sınıraşan nehir sistemindeki (Nil ve Fırat-Dicle) politik dinamikleri de nesnel bir biçimde yansıtmamıştır. Bu iki nehir sisteminin “başat güçleri” olan Mısır ve Türkiye, realistlerin iddia ettiği gibi sınıraşan su politikalarında güç kullanımına başvurmamıştır. Aksine, gerek ulusal gerekse uluslararası havza düzeyinde etkin su kaynakları tahsis ve yönetim uygulamalarına duyulan gereksinimin artışına uygun olarak, işbirliğine yönelik girişimlerde yer almışlardır. Nil Havzası’ndaki su kaynaklı ilişkilerin analizlerinde de “Su Savaşları Literatürü” dar bir bakış açısıyla karşımıza çıkmaktadırlar. Nil Havzası’ndaki işbirliğinin devam edegelen başarı hikayesi, Nil Havzası İnsiyatifi, yoğun teknik ve bilimsel işbirliğinin sonucunda resmi bir işbirliği sürecine dönüşmüştür ve özellikle Mısır ve Etiyopya gibi önde gelen kıyıdaşların yüksek düzeyli siyasi iradeleriyle desteklenmektedir. Realistler bu süreci önemsememişlerdir.

Nil Havzası ile ilgili realistlerin tezlerine bir itiraz da Jan Selby’den gelmiştir.²³ Selby’ye göre, Nil Havzası’nın üç önemli ülkesi (Mısır, Etiyopya ve Sudan) incelendiğinde suyun çok fazla bir jeopolitik önemi haiz olmadığı görülmektedir. Etiyopya’nın su talebi hiçbir zaman havzanın hegemonu durumundaki Mısır’ı tehdit edecek boyutta olmamıştır. Son yıllarda Sudan, 1959’da Mısır ile imzaladığı anlaşma uyarınca kendisine tahsis edilen suyun tamamını kullanamamaya başlamıştır. Mısır ise artık tarıma bağımlı bir ekonomi olmaktan uzaklaşmış durumdadır. Ayrıca Mısır, “sanal su” ithaliyle de su sıkıntısını azaltmıştır.

Eleştirel Bakış

Su uyuşmazlıklarını “siyasi ekolojik” (*political ecology*) ve “ekonomi politik” (*political economy*) eleştirel bakış açılarıyla değerlendiren akademisyenler, realistlerin iddia ettiği gibi Orta Doğu ve Kuzey Afrika gibi kurak ve yarı-kurak iklim kuşaklarında yer alan sınıraşan su havzalarında su paylaşımının devletler düzeyinde su çatışmalarına yol açacağı görüşüne karşı çıkarlar. Eleştirel yaklaşımı benimseyen bu uzmanlara göre Orta Doğu ülkelerinin milli gelirlerinde, ticaret hacimlerinde ve diğer makroekonomik ekonomik büyüme göstergelerinde tarım (suyu en büyük miktarlarda kullanan sektör) ve dolaylı olarak su kaynaklarının önemi giderek marjinalleşmektedir.²⁴ Böylelikle Orta Doğu ülkelerini yöneten iktidarlar ve onların destekleyicisi sosyal ve ekonomik

²³ Selby, “Geopolitics of Water”.

²⁴ Selby, “Geopolitics of Water”, ve Peter Beaumont, “Water Policies for the Middle East in the 21th Century: New Economic Realities,” *Water Resources Development*, Cilt 18, No 2, 2002, s. 315-334.

açından avantajlı durumda olan elit sınıf, komşu ülkelerle su kaynaklarının paylaşımı nedenli bir savaşa girmekte bir çıkar ya da kazanç görmezler. Eleştirel bakış, özellikle Şeria havzasını mercek altına almıştır, Eleştirel yaklaşımı savunanlar, bu havzada 1967 Arap-İsrail Savaşı sonrasında, İsrail'in işgal ettiği topraklarda (Batı Şeria ve Gazze) ayrımcı ve adaletsiz su dağılımı politikası izlemesinin bölgede "yapısal su kıtlığına"²⁵ neden olduğunu ve bunun sonucunda ortaya çıkan siyasal, ekonomik ve sosyal ortamın Batı Şeria'da Filistin Otoritesi'nin iç yapısında, şehir suyu kullanıcıları ve belediyeler, çiftçiler ve belediyeler gibi toplumun çeşitli kesimleri arasında gerginliğe ve zaman zaman sıcak çatışmalara yol açtığını tespit etmişlerdir.

Eleştirel yaklaşım, gerek realistlerin gerek liberalist kurumsalcıların analizlerini yalnızca devletlerarası hidropolitik ilişkiler düzeyinde yoğunlaştırdıklarını, Güney'in kalkınmakta olan ülkeleri içinde yerel düzeyde giderek şiddetlenen çatışma noktalarını yadsıdıklarını iddia eder. Marksist ekonomi politik görüşü benimsemiş olan akademisyenlerden J. Selby, UI Teorisi'nin egemen ekolleri realizm ve liberalist ekolu eleştirdiği makalesinde, Orta Doğu ülkelerinin kapitalist dünya ekonomisinin merkezinin (*core*) giderek gerisinde kalmakta ve merkeze giderek bağımlı hale gelmekte olduğunu ve bu ülkelerde siyasi otoritenin toplumsal sorunları çözmekte aciz kaldığını vurgular. Nitekim, J. Trottier'e göre ciddi su kıtlığı ve çatışmalar devletlerin iç yapısında toplumsal gruplar arasında yaşanmaktadır.²⁶ Filistin ve Irak'ta, savaşlar, işgal, çatışmalar, ambargoların sürdüğü 20. yüzyılın son çeyreği ve 21. yüzyılın ilk yıllarında kentler ve kırsal alanda su dağıtım sistemleri çok ciddi hasarlar görmüştür. Bu ortamda yerel düzeyde gayriresmi (*informal*) ekonomik ilişkiler ortaya çıkmış ve toplumların farklı kesimleri içinde adaletsiz su dağılımı ve paylaşımına neden olmuştur. Bu adaletsiz dağılım ve Filistin Otoritesi'nin yetersiz yasal düzenlemelerinin yarattığı ortamda, su dağıtım imtiyazı elde etmiş su satıcıları, belediye yöneticileri ve kasaba-kentli halk arasında sık sık gerginlikler yaşanmaktadır. Benzer yerel çatışmalara Güney'in diğer coğrafyalarında Kenya-Etiyopya sınırında kabileler arasında, Hindistan'da güvenlik güçleriyle çiftçiler arasında, Yemen'de yeraltı suyunu paylaşmak için çatışan köyler arasında gözlemlenmektedir.²⁷

²⁵ Eleştirel bakış açısına göre, su kıtlığı realist ve liberalist ekollerin iddia ettiği gibi yalnızca kurak iklim kuşaklarında yağışların azlığı ve düzensizliği gibi doğal nedenler ya da bu ülkelerdeki hızlı nüfus artış hızından kaynaklanmaz; yaşanan su kıtlığının esas nedenleri mevcut kaynakların adaletsiz dağılımında (yapısal kıtlık) aranmalıdır. Politik gücü ellerinde bulunduran elit varolan sınırlı su kaynaklarını geniş halk kitlelerine adaletli bir biçimde sunmaz.

²⁶ Julie Trottier, *Hydropolitics in the West Bank and Gaza*, Jerusalem, PASSIA, 1999.

²⁷ Volker Böge, *Water Governance in Southern Africa-Cooperation and Conflict Prevention in Transboundary River Basins*, Bonn International Center for Conversion, 2006.

Liberal Kurumsalcılar ve Su Üzerine Yansımaları

Neoliberal kurumsalcılar, uluslararası ilişkilerde önde gelen bir ekol olarak 1970'li yıllardan bu yana gündemdedirler. Bu ekolün R. O. Keohane, J. S. Nye, J. G. Stein, O. Young, S. D. Krasner ve R. Axelrod gibi öncüleri, realist ve liberal uluslararası ilişkiler yaklaşımlarından bir sentez ortaya koymaya çalıştılar.²⁸ Dolayısıyla, neoliberal kurumsalcılar, uluslararası sistemin anarşik yapısı, devletlerin dünya siyasetindeki başlıca aktör olduğu ve ulusal çıkarlar ile güç unsurlarının önemi gibi temel realist düşünceleri benimsemişlerdir. Bununla birlikte, neoliberal kurumsalcılar, realistlerin anarşinin işbirliğini engellediği düşüncesini doğru bulmakla birlikte, devletlerin "sıfır kazançlı" (*zero-sum*) olmayan durumlarda "kurumların" yardımıyla işbirliği gerçekleştirebileceklerini savunurlar. Neoliberal kurumsalcılara göre uluslararası kurumlar, devletlerarası ilişkileri düzenleyen ve işbirliği süreçlerinin gelişimini destekleyen oluşumlardır. Uluslararası kurumlar aracılığıyla, sistem içerisinde ortak çıkarlara sahip aktörler işbirliğine yönelirler. Bu kurumların varlığı rekabet halindeki ülkeler arasında uzlaşmazlık konularına ilişkin bilgi değişiminin hem kapsamını hem de oranını artırır; bu ülkelerin oluşturdukları koordinasyon mekanizmalarıyla devletlerarasında uyumlu çıkarların gelişimini destekler. Kurumlar, uluslararası ilişkilerde belirsizliği ve maliyetleri azaltır; öte yandan uluslararası siyasetteki tahmin edilebilirlik, çıkarların uyumu ve yakınlaşmasını sağlar; istikrar ve şeffaflığı artırır.

Neoliberal kurumsalcılar, yaklaşımlarında temel olarak anarşik sistem içinde kurumların düzenleyici işlevlerini alırlar ve bu yöntemle dünya sistemindeki etkileşimleri açıklamaya çalışırlar. Kurumsalcılara göre, eğer bu kurumlar uygun bir biçimde inşa edilirlerse, devletlerarası politikaların eşgüdümünü sağlayabilirler ve su kaynaklarının yönetimi ve tahsisi için gerekli gelişmiş kurumsal düzenlemelerin yolunu açabilirler. Öte yandan, neoliberal kurumsalcılar uluslararası kurumların gerek kurulmasının gerekse sürdürülmesinin kolay olmadığını farkındadırlar. Ancak, fonksiyonalistlere benzer biçimde, askeri ve güvenlik konularından çok, ekonomi ve refah ile ilgili konularda işbirliği potansiyeli hakkında iyimserdirler. Su konusuyla ilgilenen kurumsalcılar, realistlerin suya –hiç gerektirmediği biçimde- stratejik bir öncelik yüklediklerini ve bunun üzerine yoğunlaştıklarını vurgulamışlardır. Dolayısıyla, kurumsalcıların bakış açısına göre, su, ekonomik refah konularının bir parçası konumundadır.

Kurumsalcılara göre, suyla ilgili uyuşmazlıklar, sıcak çatışmalara yol açmayacak, ancak taraflar arasında siyasi karşıtlıkların ve uzun

²⁸ Robert O. Keohane, "Institutional Theory and the Realist Challenge after the Cold War" , Dawid Baldwin (der.), *Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate*, New York, Columbia University Press, 1993, s. 271.

soluklu müzakerelerin konusu olabilecektir. Orta Doğu'da devletler arasında doğrudan su kaynaklarına sahip olma hedefi ve paylaşım anlaşmazlıklarının neden olduğu savaşların çıkması çok düşük bir olasılıktır; ancak gerek yerel ve ulusal düzeyde gerek uluslararası düzeyde su kaynakları dağılımının adil olmadığı biçiminde ciddi kaygılar mevcuttur. Orta Doğu'daki su kirizinin başlıca nedeni, hem istikrarsızlığın hem de çözümün bir kaynağı olan ülkelerin ulusal su planlama ve politikalarında yatmaktadır. Suyla ilgili sorunların, devletlerarasındaki bozulan ilişkilerin nedeni olmaktan çok bir sonucu olduğunu savunmuşlardır. Ayrıca, kurumsalcılar, realistlerin genellikle "başat güç-hegemon" olarak niteledikleri yukarı kıyı ülkesinin diğer kıyıdaşlarla istişarelerde bulunmaksızın sınıraşan bir su kaynağı üzerinde tek taraflı olarak tasarruflarda bulunmasını, bölgenin gerçeklerinden çok uzak, basitleştirilmiş bir senaryo olarak nitelendirmektedirler. Realistlerin savunageldiği yukarı kıyı-aşağı kıyı ülkeleri arasındaki su ilişkilerini ele alan teorik model, gerçekte bu ülkeler arasında var olan karmaşık siyasi ve ekonomik ilişkilerden kaynaklanan karşılıklı bağımlılığı dikkate almamaktadır.

Kurumsalcılar, sınıraşan su havzalarında, hidrolojik bilgilerin değişimi; taşkın ve kuraklıklarla ilgili çalışmalar; ortak hidroelektrik ve su arıtımı tesislerinin kurulması gibi çoğunlukla teknik alanlarda da olsa, genel olarak işbirliğine yönelik bir eğilimin geliştiğini vurgulamışlardır. Bu sınırlı çaptaki güven artırıcı girişimlerle ulusal ve uluslararası düzeyde su kaynakları tahsisi yeniden ele alınmaktadır. Bu durum uluslararası finans ve kalkınma kuruluşlarının da dikkatini çekmektedir ve sözkonusu işbirliği projeleri desteklenmektedir. Örneğin Nil nehir havzasında kıyıdaş ülkeler tarafından oluşturulan Nil Havzası İnisiyatifi işbirliği girişimini finansal ve teknik açıdan Dünya Bankası, BM Kalkınma Programı ve Kanada Uluslararası Kalkınma Ajansı desteklemektedirler. Ayrıca, kurumsalcılar, "su savaşları senaryoları"nın gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde su kaynakları yönetiminin geçirmekte olduğu dönüşümü maskeleydiğini ve yanıltıcı olduğunu iddia ederler.

Liberal Uluslararası Siyasi İktisat ve Sanal Su Yaklaşımı

Uluslararası İlişkiler literatüründe "uluslararası siyasi iktisat", siyaset bilimi, iktisat ve uluslararası ilişkiler disiplinlerinin ilgili önermelerini içine alan; liberal ekonomik yaklaşımları ön plana çıkararak entegre bir araştırma alanı olarak tanımlanabilir. Liberal teori, ekonomik uzmanlaşmanın üretimde verimliliğe ve ulusal gelire katkıda bulunacağı savına dayanır. Liberal teori, uluslararası ticaretin tüketim olanaklarını artırdığını ve dolayısıyla uluslararası ticaretin, ekonominin hem arz hem de talep yanına

yarar sağlayacağını ileri sürer. Liberal teoriye göre, bir ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğü; sermaye, işgücü, kaynaklar, yönetim ve teknoloji gibi üretim faktörlerinin görece bolluğu ve en kârlı biçimde kombinasyonu tarafından belirlenir. Bir başka deyişle, bir ülke, üretiminde kendisinde bol (kıt) olan faktörleri yoğun olarak kullandığı malları ihraç (ithal) edecektir.²⁹ Bu bağlamda, bir grup bilim insanı, sınırtaşan su uzlaşmazlıklarını incelerken liberal uluslararası siyasi iktisadın temel yaklaşımlarından esinlenmişlerdir.

Birçok ülkede tarım, ulusal ekonomilerde başlıca su tüketicisi sektör konumundadır. Bu durum kurak ve yarı-kurak iklim kuşaklarında yer alan, tarımsal üretim için karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmayan, su kıtlığı çeken ülkeler için de geçerlidir. Örneğin, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin birçoğunda mevcut kısıtlı tatlı su kaynaklarının % 80-85'i tarıma tahsis edilmektedir. Bu durum varolan su sıkıntısını perçinlemektedir. Su kıtlığı yaşayan ülkelerle, gıda üretiminde karşılaştırmalı üstünlükleri bulunan ülkeler arasındaki uluslararası gıda ürünü ticareti, uluslararası siyasi iktisatçılar tarafından su kaynakları üzerindeki baskıya karşı temel çare olarak sunulmaktadır. Bu yaklaşım, kurak ve yarı-kurak bölgelerde bulunan hemen tüm ülkelerin –özellikle de su kıtlığının gerçek bir sorun olduğu ülkelerde– su kaynaklarının tahsisindeki önceliklerini, sulamadan, evsel ve sanayi kullanımlarına kaydırmaları gerektiğini ileri sürer. Tarımsal üretimdeki genel açığı karşılayabilmek için bu ülkeler, “sanal su” (*virtual water*) olarak tanımlanan gıda ithalatı yapabileceklerdir. Uluslararası gıda ticaretinde satışı gerçekleşen bu gıda maddeleri (tahıl ve hayvansal ürünler) Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Avrupa ve Avustralya gibi coğrafi ve üretim faktörleri açısından karşılaştırmalı üstünlüğe sahip bölgelerde mevcut yeterli su kaynaklarının kullanımıyla üretilerek, su kıtlığı çeken Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerine ihraç edilmektedir. Ancak, ABD, Avrupa ülkeleri ve Avustralya sanayileşme sürecini geride bırakıp sanayileşme-sonrası (*post-industrialist*) dönemi yaşamakta olduklarından ekonomik büyümelerine tarım sektörünün katkısının göreceli olarak azalmakta olduğu da belirtilmelidir.³⁰

Sanal su tezini savunan bu araştırmacılara göre, Orta Doğu’da su, 1950’lerin sonundan bu yana potansiyel bir gerilim kaynağı olmaya başlamıştır. Ancak, su kıtlığının giderek arttığı 20. yüzyılın ikinci yarısında, Orta Doğu’da hidropolitik ilişkilerde sıcak bir su çatışması yaşanmamıştır. Nitekim, bu araştırmacılara göre, Orta Doğu’da mevcut durumda su

²⁹ Ali M. El-Agraa, *The Theory of International Trade*, Londra, Croom Helm, 1983.

³⁰ OECD in *Figures*, 2005 Edition, <<http://ocde.p4.siteinternet.com/publications/doifiles/012005061T010.xls>>, (17 Ocak 2007). Ayrıca bkz., FAO, *Database on Macro-Economic Indicators*, <http://www.fao.org/ES/ess/os/macro_eco/agric_percent.xls>, (17 Ocak 2007).

arzının talebi karşılayamadığı ve çatışmalara zemin hazırladığı şartlarda dahi Orta Doğu ülkelerinde (Mısır, Suriye, Ürdün) yapılan ekonomik düzenlemeler (uluslararası gıda ticaretine ithalatçı olarak katılım) suyun ülkelerarası çatışma unsuru olmasını engellemiştir.³¹ Dolayısıyla, bölgede su kıtlığı ve özellikle sınıraşan su havzalarında kıt kaynaklar üzerinde ülkeler arasında yaşanan rekabet realistlerin iddia ettiği gibi günümüze kadar ciddi bir sıcak çatışmaya (su savaşına) dönüşmemiştir. Uluslararası siyasi iktisatçılar, realistlerin Orta Doğu ülkelerinin siyasi iktisadi yapıları içinde biçimlenen su kaynakları yönetim seçeneklerini anlamaya çalışanları yanlış yönlendirdiklerini; öte yandan, geleceğe yönelik çözüm yolları ve işbirliği fırsatlarını yaratmaya çalışanlar için de aydınlatıcı açıklamalar ve gerçekçi analizler sunamadıklarını iddia ederler. Sanal su teorisyenleri bölgede su problemlerini analiz edenlerin ekonomik analizlerini güçlendirmeleri gerektiğini vurgulamışlardır. Böylelikle suyun siyasi iktisadını daha etkin bir şekilde anlamlandırabileceklerini; ülkeler düzeyinde özellikle sınıraşan su havzalarında görünürde çatışan resmi söylemlerin gerçekte uygulanan uzlaşmacı politika seçenekleriyle oluşturduğu zıtlıklar anlaşıldığında daha iyi kavranabileceğini belirtmişlerdir.

J. A. Allan'a³² göre, Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesindeki ülkelerin 1970'lerden itibaren artan su ihtiyaçlarını karşılamakla ilgili benimsedikleri en önemli yöntem "sanal su" ithali olmuştur. J. A. Allan "sanal su"yu Orta Doğu'nun tarım ürünleriyle -özellikle ABD ve AB'den- ithal ettiği su olarak tanımlar. Nitekim bir ton tahıl üretmek için 1000 ton suya ihtiyaç vardır. Orta Doğu ülkeleri tahıl ithal ederken, gerçekte bu ürünlerin yetişmesinde büyük miktarlarda kullanılan suyu ithal etmektedirler. Allan, Orta Doğu ülkelerinin çoğunlukla sınıraşan nitelikteki ve kıt su kaynaklarına sahip sınırlı hidrolojik sistemlerinde bulamadıkları çözümleri uluslararası ticaret sisteminde bulduklarını vurgulamıştır. Böylece, su havzalarında önemli ölçüde bozulan su dengesine karşın, bölgede suyla ilgili sıcak bir çatışma yaşanmamıştır. Bu sıcak çatışma ihtimali, realistlerin iddia ettiklerinin aksine, bölge ülkelerinin su problemlerini sanal su ithalatıyla etkin bir şekilde çözmeleriyle engellenmiştir.³³ Buradan hareketle, sanal su teorisyenleri

³¹ Prof. J. A. Allan bu düşünce okulunun önde gelenlerindedir. Bölgesel su meseleleri üzerine pek çok yayını bulunmaktadır ve Londra'da bulunan "Water Issues Group at the School of Oriental and African Studies (SOAS)" kurucusudur.

³² SOAS çatısı altında bulunan "Water Issues Group," medyada ve literatürde kullanılmakta olan "sanal su" kavramının yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur. "Sanal su" kavramı, FAO tarafından düzenlenen su kıtlığı ve nehir havzası yönetimi ile ilgili bir Internet konferansında "Water Issues Group" tarafından duyurulmuştur (John Anthony Allan, Ekim 1996, kişisel görüşme).

³³ John Anthony Allan, "Escaping Water Constraints in the Middle East Water, 'Virtual

Orta Doğu'nun belli başlı ülkelerinin ekonomilerini "açık siyasi ekonomiler" olarak tanımlarlar ve bu ülkelerin uluslararası gıda ticareti yoluyla gerekli gıda maddelerine ulaştıklarını vurgularlar. Sanal su ticaretinin sağladığı avantajlarla, bu ülkeler ulusal su bütçelerindeki açığı kapatabilmişler; böylelikle sınırşan su havzalarında su paylaşımıyla ilgili sıcak çatışmalara taraf olmamışlardır. Oysa realistler, çatışma içerikli tezlerini, kıyıdaşların kapalı hidrolojik sistemlerinin dayattığı, salt güç ve çıkar hesaplamaları çerçevesinde hareket etmeye zorlayan jeopolitik sınırlamalar çerçevesinde davrandığı düşüncesine dayandırmışlardır.

Realistler, suyun, sosyal bilimlerin yapıcı ve işbirliğine açık kuramlarıyla analiz edilebilmesine imkan verebilecek çok yönlü karakterini gözardı etmişlerdir. Oysa uluslararası siyasi iktisatçılar, Orta Doğu bölgesindeki su sorunlarıyla ilgili işbirliği olanaklarını irdeleyen ve daha kapsamlı değerlendirmeler sunan araştırmacıların çalışmalarına yer ayırmışlardır. İşbirliği temelli bu araştırmaların, realistlerin kaynak kıtlığının sıcak çatışmaya yol açacağı şeklindeki tezlerinin, ampirik bilgi ve bölgesel ekonomik, politik ve sosyal şartların değerlendirildiği nesnel görüşlerle eleştirilmesine yardımcı olacağını öne sürmüşlerdir. Esasen bu çalışmalarda ileri sürülen işbirliği modalitelerinde ihtiyat hakimdir ve genellikle bölgenin uluslararası siyasi durumunda suyun yerini analiz etmeye yönelik siyasi analiz kalıpları kullanılır.

Sanal su yaklaşımı özellikle uluslararası ticaretin sınırşan su uyuşmazlıklarına sunduğu çözüm olasılıklarını vurgulayan yönleriyle liberalist ekol içinde değerlendirilebilir. Öte yandan, sanal su teorisyenleri, işbirliği temelli kurumsalcı yaklaşımların su sorununun çözümüne ilişkin olumlu katkılarının yanında, siyasi iktisadın geliştirdiği önemli kavramlara yeterince yer vermediğine işaret ederler. Onlara göre, uluslararası siyasi iktisadın önermeleri olmaksızın bölgedeki son 40 yıllık su yönetimi anlaşılabilir. Nitekim bölgede su kıtlığının çözümü zaten yetersiz olan yerel su kaynaklarının paylaşılması ile değil, uluslararası siyasi iktisadın başlıca aracı olan uluslararası (gıda) ticaret ve bölge ekonomilerinin "sanal su" ithal etme kapasiteleriyle doğrudan ilintilidir. Sanal su teorisyenleri, su kaynaklarının rekabet halindeki sektörler (tarım, sanayi ve içme suyu) arasındaki dağılımıyla ilgili bir yeniden ele alışı bölge hükümetlerinde yadsınamaz bir su politikası seçeneği haline geldiğini vurgulamışlardır. Nitekim, bu akademisyenler, su krizi ile karşı karşıya olan Orta Doğu

ülkelerinde suyun, kaynakları büyük miktarlarda (%80-85) ve israf edici bir biçimde kullanan tarım sektöründen, ekonomik getirisi daha yüksek ve sınırlı miktarlarda kullanan sanayi, içme suyu ve turizm gibi daha kârlı diğer hizmet sektörlerine tahsis edilmesini vurgularlar.

Sanal su yaklaşımının öncüleri³⁴, ulusal ve sınıraşan havza düzeyinde su tahsisi ve yönetimi uygulamalarının yeniden değerlendirilmesi gereğini vurgulamışlardır. Yerel su kaynakları Orta Doğu ülkeleri ekonomilerinin kayda değer bir parçası olmaya devam etmektedir; ancak hükümetlerin su sorunlarını uluslararası piyasalarda çözmeleriyle birlikte önemi giderek azalmaktadır. Nitekim, sanal su teorisyenleri, dünya gıda piyasalarındaki eğilimleri incelemişler; uluslararası gıda ticaretinin sanal su (tahıl ve diğer "su yoğun" gıdalar) sağlama kapasitesini anlamaya çalışmışlardır. Böylece, 1970 ile 1995 yılları arasında Orta Doğu'daki bölgesel hidropolitik, yeterli miktarlarda sübvansede edilmiş gıda maddelerinin uluslararası gıda ticaret piyasalarında bulunur olmasıyla istikrarlı bir duruma erişmiştir.³⁵ Ancak, 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) kurulmasıyla birlikte tahıl fiyatlarında hızlı bir artış yaşanmıştır. Orta Doğu ülkeleri gereksinim duydukları gıda maddelerini DTÖ öncesi dönemin çok üzerinde fiyatlarla bulabilir duruma gelmişlerdir. Bu durum, zayıf olan Orta Doğu ekonomilerinin sanal su ithali için gerekli mali kaynakları yaratamamalarına neden olmuştur. Nitekim dünya gıda ticareti bir süre Orta Doğu ülkelerinin sanal su ihtiyacını karşılayamamıştır. Aynı uzmanlar, Orta Doğu ülkelerinde ekonomilerin gelişerek çeşitlendirilmesinin ve bölge içi gıda ticaretinin geliştirilmesinin, uluslararası gıda pazarlarında artan fiyatlar ve yetersiz arz imkanları karşısında alınabilecek önlemler olabileceğini savundular. 1990'lı yılların sonunda gıda fiyatlarında nispeten bir düşüş gözlemlense de bir ton buğdayın fiyatı bir daha 1995 yılının öncesi değerlere dönmemiştir.

Sonuç olarak, sanal su teorisyenleri, suyu Orta Doğu'nun karmaşık ulusal ve uluslararası siyasi ekonomik yapılarının bir parçası olarak görürler. Kapsamlı ve açıklayıcı ekonomik modeller (uluslararası gıda ticaretinin sağladığı avantajlar gibi) kullanarak bölgede su kaynakları tahsisi ve yönetimi bağlamında iyimser bir resim çizerler. Bölgeye gıda

³⁴ Arjen Hoekstra (der.), *Virtual Water Trade: Proceedings of the International Expert Meeting on Virtual Water Trade*, Delft, The Netherlands: UNESCO-IHE, Value of Water Research Report Series, No: 12, 2003; Anton, Earle. "The Role of Virtual Water in Food Security in Southern Africa." *School of Oriental and African Studies (SOAS)*, University of London. Occasional Paper No 33, Eylül 2001, Cilt 1-62; Paul Hofwegen, and Daniel. Zimmer, "Virtual Water Trade-Conscious Choices", WWC, August 2003. 7 September 2003 <http://www.worldwatercouncil.org/virtual_water.shtml>; Jennifer McKay, "A Proposal For International Virtual Water Trading Council: Building Institutional Frameworks at International Level to Reduce Poverty", İ. H. O. Ünver, R. Gupta and A. Kibaroglu, (der.) *Water Development and Poverty Reduction*, Boston, Kluwer Academic Publishers, 2003, s. 111-125.

³⁵ Bu durum uzun yıllar süren savaş ve ambargolar altında kalan Irak için geçerli değildir.

ürünleri şeklinde giren suyun, geçmişte çatışmayı engelleyen başlıca etmenlerden biri olduğu düşüncesini, argümanlarını güçlendirmek için kullanmışlardır. Buradan hareketle, bölgedeki sanal su sisteminin gelecekte -en azından kısa ve orta vadede- su kaynaklı bir çatışmanın ortaya çıkmasını önleyecek başlıca etmen olduğunu öne sürmüşlerdir.

Uluslararası Hukuktan Çıkarılan Kurumlar

Genel olarak normatif olarak nitelendirilebilecek kurumsalcı yaklaşım, gerek uluslararası su hukukunun kaynakları (antlaşmalar, teamül ve doktrin) gerek uluslararası kuruluşların öncülüğünü yaptığı bütüncül su kaynakları yönetimi yaklaşımı çerçevesinde geliştirilen kurumlarla sınırtaşan su coğrafyalarında uyumsuzluklara çözüm bulmaya yönelik işbirliği düzenlemeleri ve yapıları sunar. Kurumsalcılar, uluslararası ilişkiler disiplininin başlıca alt uzmanlık alanlarından uluslararası hukuk ve uluslararası örgütlerin sunduğu yaklaşımlardan esinlenerek sınırtaşan su uyumsuzluklarının çözümüne yönelik önermelerde bulunmuşlardır. Ayrıca kurumsalcı ekolün kapsamında gelişen "uluslararası rejim teorisi" özellikle sunduğu ilkeler, normlar, kurallar ve karar-verme mekanizmalarıyla sınırtaşan su havzalarında gerek su kaynaklarının doğa olaylarına bağlı fiziksel değişimlerini dikkate alan gerek havzalarda demografik, ekonomik, sosyal ve siyasal dönüşümleri içeren etkin su kaynakları yönetimi ve tahsisi sunabilir. Nitekim, Nil havzasında gelişen Nil Havzası İnsiyatifi içerdiği ilkeler (havza boyu sosyo-ekonomik kalkınma ve adil su paylaşımı), normlar, kurallar ve karar-verme mekanizmalarıyla (bakanlar kurulu, teknik danışma heyeti ve sekreteryaya) havzada suya dayalı uluslararası bir sosyo-ekonomik kalkınma rejimi kurmayı hedeflemektedir. Benzer biçimde güney Afrika coğrafyasındaki ülkeleri biraraya getiren Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (*South African Development Community*) bölgesel işbirliği çerçevesinde bölgesel sosyo-ekonomik kalkınma ve sınırtaşan suların faydalarının adil ve etkin paylaşımına dayalı bir uluslararası rejim kurmuştur. Öte yandan Avrupa'da 19. yüzyılın ilk yıllarından bu yana önceleri ulaşım ve balıkçılık, Sanayi Devrimi'yle beraber su kaynakları geliştirme (taşkın ve kuraklık kontrolü) ve kullanımı ve 20. yüzyılın son çeyreğinden bu yana da su kaynakları kalitesi ve çevre korumanın başlıca sujeleri haline gelmiş olan Ren ve Tuna nehirleri Avrupa Birliği bütünleşme süreci içinde dönüşerek tarihsel ve etkin uluslararası nehir havza yönetim rejimlerinin başlıca örnekleri biçimini almışlardır.

Kurumsalcılar, araştırmalarında öncelikle sınırtaşan su havzalarındaki uyumsuzlukların fiziksel, tarihsel ve siyasi ortamını incelemişlerdir. Bu bağlamda, sınırtaşan su havzalarındaki mevcut uyumsuzluk durumunun işbirliğine dönüştürülmesi için kurumsal yapıların ve özellikle

uluslararası su hukukunun suyla ilgili anlaşmazlıkların çözümünde ve uluslararası su kaynaklarının daha iyi yönetilmesi ve tahsisi için gerekli (evrensel) kuralların belirlenmesinde önemli rolleri olduğunu vurgulamışlardır. Nitekim uluslararası su hukuku uzmanları başlıca üç uluslararası hukuk kaynağı üzerinde çalışırlar: uluslararası su kaynaklarını konu alan ikili ve çok taraflı antlaşmalar; su hukukunun kodifikasyonu çerçevesinde uluslararası örgütlerin, BM Uluslararası Hukuk Komisyonu (ILC) ve bağımsız profesyonel bir kuruluş olan Uluslararası Hukuk Derneği'nin (ILA) faaliyetleriyle gelişen örfi uluslararası hukuk kuralları (teamül) ve bir sınıraşan nehir üzerindeki kıyıdaşlar arasındaki iddia ve karşı iddiaların oluşturduğu bir süreçle gelişen yasal çerçeve doktrinleri.³⁶

Su konusunun hukuki yönü üzerindeki deneyimlerine dayanarak, bu uzmanlar, uluslararası su hukukunun özgün niteliklerinin, sınıraşan sular konusunda devletlerin etkin kurumlar kurabilmelerine zemin hazırlayacak başlıca ilke ve kuralları sağlayabileceğini vurgulamışlardır. Öte yandan, J. Dellapenna'nın belirttiği üzere, uluslararası hukuk uzmanları, sınıraşan su uyumsuzluklarının çözümüyle ilgili gelişmiş doktrinel şemalar sunmuşlar; ancak pek çok durumda bu doktrinleri sınıraşan su ilişkilerinin yönetilmesi ile ilgili etkin kurumlara dönüştürememişlerdir. Aynı uzmana göre, politikacılar ve diplomatlar esas uygulayıcılar olarak uluslararası hukuk uzmanlarının geliştirdikleri ilke ve normlar düzeyindeki bu doktrinleri yaşama geçirmede etkin rol üstlenmelidirler.³⁷

S.C. McCaffrey, ulusal hukukun temel niteliklerinden olan gerektiğinde yargılama yetkisi ve yaptırım araçlarını kullanma gibi özelliklerden yoksun olan uluslararası hukukun çoğunlukla devletler üstü olmayan bir sistem olduğunu ancak devletlerin rızası ve onların oluşturduğu ilke ve normlara dayanarak uygulama sağlayabildiğini belirtmiştir. Uluslararası hukuk sisteminin bu zayıf yapısına rağmen, devletler çoğunlukla uluslararası hukukun birçok normuna uygun hareket ettiklerini kanıtlamaya çalışarak, uluslararası hukuk sistemini temel bir referans

³⁶ Albert H. Garretson, Robert D. Hayton ve Cecil Olmstead (der.), *The Law of International Drainage Basin*, Dobbs Ferry, Oceana Publications, 1967; D. A. Caponera, "Patterns of Cooperation in International Water Law: Principles and Institutions", *Natural Resources Journal*, Cilt 25, 1985, s. 563-88; Joseph W. Dellapenna, "Building International Water Management Institutions: The Role of Treaties and other Legal Arrangements", John Anthony Allan ve Chibli Mallat (der.), *Water in the Middle East: Legal and Commercial Implications*, Londra, Taurus, 1994, s. 55-93; Stephen C. McCaffrey, "The Evolution of the Law of Transboundary Rivers", *Transboundary Waters in the Middle East: Prospects for Regional Cooperation* adlı konferansa sunulan bildiri, Bilkent Üniversitesi, Ankara, Turkey, 2-3 Eylül 1991; Stephen C. McCaffrey, "International Organizations and the Holistic Approach to Water Problems", *Natural Resources Journal*, Cilt 31, 1991, s. 139-165. Joseph W. Dellapenna, "Building International Water Management Institutions: The Role of Treaties and other Legal Arrangements", John Anthony Allan ve C. Mallat, (der.), *Water in the Middle East: Legal and Commercial Implications*, Londra, Taurus, 1994, s. 55-93.

olarak kabul etmişlerdir.³⁸ Bu argüman, uluslararası su hukuku için de geçerlidir. Uluslararası su hukukunun birçok ilkesi iki tür kaynaktan beslenmektedir: antlaşmalar ve uluslararası örfi hukuk. Antlaşmalardan kaynaklanan kurallar görece olarak daha kolay tespit edilebilirler ancak bazı maddelerin farklı yorumlanması olasılığı daima mevcuttur. Sistematik tarih analizinde BM Gıda ve Tarım Örgütü, 805 ile 1984 yılları arasında 3600 adet su kaynaklarıyla ilgili antlaşma saptamıştır.³⁹ Buna ek olarak, Oregon Eyalet Üniversitesi'nden uzmanlar tarafından Sınırşan Tatlı Su Kaynakları Anlaşmazlıkları Veritabanı (*Transboundary Freshwater Dispute Database*) başlığıyla, sınır oluşturan sular ve balıkçılık haklarını ilgilendirenler hariç olmak üzere yalnızca sınırşan suların kullanımı ile ilgili 149 adet antlaşmanın tam metinleri sistematik olarak derlenmiştir.⁴⁰ Bu derleme, belirli uyuşmazlıkları, işbirliği alanlarını ya da daha genel olarak uluslararası su hukukunu incelemek isteyen araştırmacılar tarafından kullanılabilir değerli bir kaynakça oluşturmuştur.

Ancak, örfi uluslararası hukuk kurallarını oluşturmak ve uygulamaya dönüştürmek görece daha zordur. Önde gelen uluslararası su hukuku kurumlarının bu kurallarla ilgili sürdürdükleri kodifikasyon çabaları sürece büyük oranda katkıda bulunmuştur. Hukukun uyuşmazlıklara çözüm bulmaktaki rolü değişken olsa da, devletler kabul görmüş uluslararası hukuk ilkelerini nadiren çiğnerler. Esasen, diplomatik ilişkilerinde sıklıkla bu kurallara dayanırlar. S. C. McCaffrey, uygulanabilir nitelikli hukuki ilkelerin daha somut hale gelmesiyle ve daha genel kabul görmesiyle, bu norm ve kuralların uluslararası su uyuşmazlıklarının çözümündeki rollerinin de artacağını belirtmiştir. Dolayısıyla, uluslararası hukuk uzmanları, 1997 yılında BM Genel Kurulu'nda "Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanılmasına İlişkin Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin" (*United Nations Convention on the Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses*) kabul edilmesinin uluslararası hukuk (örfi) kurallarının kodifikasyonunda ve ileriye yönelik olarak geliştirilmesinde kayda değer bir başarı olduğunu vurgulamışlardır.⁴¹ Söz konusu metni günümüze değin 16 ülke onaylamıştır. Bu Konvansiyon birçok sınırşan su havzalarında, çatışan çıkarları nedeniyle karşı karşıya gelen kıyıdaş ülkelere anlaşmazlıklarıyla ilgili çözüm için referans olabilecektir.

³⁸ Stephen C. McCaffrey, "Water, Politics, and International Law", Peter H. Gleick (der.), *Water in Crisis: A Guide to the World's Fresh Water Resources*, New York, OUP, 1993, s. 97-98.

³⁹ Systematic Index of International Water Resources Treaties, Declarations, Acts and Cases by Basin, Cilt 2, Legislative Study, No. 34, *United Nations Food and Agriculture Organisation*, 1984.

⁴⁰ Bkz. <<http://www.transboundarywaters.orst.edu>>

⁴¹ Sözleşme BM Genel Kurulu'nda 105 olumlu, 27 çekimser ve 3 red oyu ile kabul edilmiştir. Sözleşme henüz yeterli onay sayısına (35) ulaşmadığı için bağlayıcı biçimde yürürlükte değildir. Sözleşmeyi reddeden ülkeler Çin, Türkiye ve Burundi'dir

Ne var ki, uluslararası su hukuku, sınıraşan suların işbirliği ortamında etkin yönetim ve tahsisi için evrensel prensipleri ve temel kuralları belirlemekle sınırlı kalmıştır.⁴² Örneğin, BM Sözleşmesi'nde (1997) belirtilen bazı genel ilkeler arasında, adil kullanma, önemli zarara yol açmama yükümlülüğü, genel olarak işbirliği yükümlülüğü ve hidrolojik ve diğer ilgili veri ve bilgilerin düzenli olarak paylaşılması yükümlülüğü sayılabilir. Şüphesiz ki bu ilkeler, anlaşmalara ulaşmak isteyen sorunlu sınıraşan su havzalarında kıyıdaşlar için yararlı referanslar sağlamaktadırlar. Ancak sınıraşan nehir havzalarında oluşturulabilecek anlaşmaların detaylı su kaynakları "kurallar"ı (haklar ve yükümlülükler) aracılığıyla operasyonel ve kurumsal kılınmaları gereklidir.⁴³ Dolayısıyla, örneğin, uluslararası su hukukunun en önde gelen ilkesi: "adil ve makul kullanım ve katılım ilkesi", daha çok genel ifadelerle hakkaniyetli ve makul kullanımı; uluslararası suyolunun geliştirilmesini ve korunmasını tanımlar; böylelikle yalnızca gerçekleştirilecek eylemlerin çerçevesini çizer. Kıyıdaşlar, hukukun çeşitli araçlarla sunduğu bu genel ilkeleri daha spesifik ve sınıraşan su kaynağının özgün koşullarıyla ilişkili uluslararası anlaşmalar tarafından oluşturulmuş kurallar ve karar-alma prosedürleri aracılığıyla operasyonel, ölçülebilir ve doğrulanabilir hale getirmelidirler.

Tüm uluslarca kabul edilebilecek tatmin edici bir su hukuku geliştirebilmek için uluslararası hukuk ve uluslararası kurumlara önemli roller düşmektedir. Uluslararası suyolları ile ilgili ilke ve prensipler geliştirmede İLA ve ILC'nin gerçekleştirdiği kodifikasyon çabaları önemli bir rol oynamıştır. Ancak hukuk uzmanları Orta Doğu gibi suyla ilgili gerilimlerin yoğun olduğu bölgelerde bu prensiplerin benimsenmesi ve uygulanması konusunda etkin roller üstlenmelidirler. Sınıraşan su anlaşmazlıklarının yaşandığı birçok havzada ikili ve çok taraflı nehir anlaşmalarının gerçekleştirilmiş olduğu gözlenmektedir. Ancak ikili veya çok taraflı bu su anlaşmaları tutarlı bir biçimde tüm etkilenen tarafları (tüm kıyıdaşları) kapsmalı; uyuşmazlıkları görüşmeye yetkili ortak bir yürütme komitesini içermeli; hidrolojik koşullarda meydana gelebilecek uzun dönemli değişimlere uyum sağlayacak kadar esnek olmalıdır.

⁴² Bir uluslararası rejimin (kurumun) ilkeleri, o rejimin üyelerinin amaç ve düşüncelerini ve üyelerinin takip etmeleri beklenen hedefleri yansıtır, kurumsal çerçevenin normları ise neyin hukuki neyi hukuk dışı olduğunu belirler. Bkz. Thomas Bernauer, Dartmouth, UNIDIR, 1993, s. 55.

⁴³ Bir uluslararası rejimin kuralları, üye devletlerin gerçekleştirecekleri ya da gerçekleştirmekten kaçınacakları beklenen davranışlarla ilgili talimat ve rehber kurallardır.

Uluslararası Örgütlerden Çıkarılan Kurumlar ve Su Kaynakları Yönetimi Paradigmalarının Gelişimi

20. yüzyılın son çeyreğinde su konusu, Dünya Bankası, Gıda ve Tarım Örgütü, Kalkınma Programı, Çevre Programı gibi önde gelen BM uzman kuruluşlarının stratejik değerlendirmelerinde ön sıralara yükselmiştir. 1970'lerden günümüze dünyada özellikle kurak ve yarı-kurak iklim kuşaklarında yer alan ülkelerin temiz ve yeterli su kaynaklarına ulaşmada karşılaştıkları güçlükler ve giderek artan bu su kıtlığının sosyal, ekonomik ve politik yaşama olan olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik Birleşmiş Milletler'in ilgili uzman kuruluşları öncülüğünde bir dizi uluslararası konferans ve toplantı gerçekleştirilmiştir. Bu uluslararası girişimler, yeryüzüne dengesiz ve düzensiz dağılmış su kaynaklarının, hızlı nüfus artışı sonucu büyüyen talepler ve ekosistemlerin korunması gerekliliğini göz önüne alarak, etkin ve adil biçimde kullanılmasına ilişkin bir dizi ilke ve normlar ortaya koymuşlardır. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) 1980'lerin sonunda su kaynaklarının kullanımında talep yönetiminin yaygınlaştırılması ve su kaynakları politika ve kurumsal yapısının bütüncül bir anlayışla ele alınmasının gerekliliğine dikkat çekmiştir.⁴⁴

Ancak yerel, bölgesel ve küresel düzeyde kritik su konularını belirlemeye ve bunlarla baş etme yolunda genel ilkeler oluşturmaya yönelik bu küresel su politikası diyalogları, uzun bir dönem sektörel bir yaklaşımla içe kapanık bir tartışma platformu oluşturmuş ve kalkınma ile ilişkili diğer küresel diyalog süreçlerinden izole bir biçimde gelişmişlerdir. 1977'de BM öncülüğünde Mar Del Plata'da (Arjantin) toplanan ilk küresel Su Konferansı öncelikli sorunu "artan nüfusun sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla yeterli ve iyi kalitede su temini" olarak belirlemiş; 1992'de "Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı Rio Gündem 21" belgesinde bir bölümün (Bölüm 18) tamamıyla su kaynakları kullanımı ve yönetimine ayrılmasına karşın, su kaynakları yönetimi esas ilişki kurulması gereken sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğun giderilmesi gibi öncelikli uygulama alanlarından kopuk bir biçimde ele alınmıştır.

Bununla birlikte 21. yüzyıla girerken bir yandan küresel su diyaloglarında "bütüncül su kaynakları yönetimi" paradigması etkinliğini artırırken diğer yandan kalkınma odaklı uluslararası girişimlerde suyun sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğun giderilmesi için kilit kaynak olduğu görüşü hakim olmaya başlamıştır. Su kaynakları, gelişmekte olan ülkelerde yoksul halk için sürdürülebilir

⁴⁴ *Water Resource Management: Integrated Policies*, Paris, OECD, 1989.

kalkınmaya erişme yolunda yaşamsal önemdeki tarım, sağlık, enerji ve çevre sektörleriyle doğrudan ilgilidir. BM Binyıl Kalkınma Hedefleri (2000) arasında dünyada bu imkanlardan yoksun 1 milyarı aşkın insan için su kaynaklarına erişim ve 2 milyarı aşkın insan için de hijyen koşullarının sağlanması öncelikli yeri tutar. Bu amaçlarla BM Genel Sekreteri'nin öncülüğünde geliştirilen, su kaynakları yönetiminin kilit sektör kabul edildiği ve sürdürülebilir kalkınma uygulamalarının öncelikle gerçekleştirileceği ve sosyo-ekonomik kalınmanın temel sektörlerini ve aralarındaki yapısal bağlantıları simgeleyen *WEHAB* (*Water-Energy-Health-Agriculture-Biodiversity*) girişimi ile su kaynakları yönetiminin bütüncül bir yaklaşımla ele alınmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Bu bağlamda, kurumsalcı yaklaşım su kaynakları yönetimi ve politikasıyla ilgili sanayileşmiş (Kuzey) ve kalkınmakta olan (Güney) ülkelerin benimsedikleri farklı paradigmaları özellikle tarihsel gelişimi içinde inceleyerek; Orta Doğu ve Kuzey Afrika'nın karşı karşıya oldukları su kaynakları politika seçeneklerini gözönüne sermiştir.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren su kaynakları yönetimi ile ilgili gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasında öncelik, ihtiyaç ve yaklaşım farklılıklarını ortaya koyan bir dizi "su kaynakları yönetimi paradigmaları" gelişmiştir. Sanayileşmekte olan ülkeler su kaynakları da dahil olmak üzere doğanın kontrol edilebileceği anlayışıyla 19. yüzyılın ikinci ve 20. yüzyılın ilk yarısı itibariyle çok sayıda baraj ve sulama kanalları inşa ettiler. Su sektöründe, mühendislik kapasitesi, bilimsel gelişmeler ve devlet ve özel sektörün yatırım girişimlerini birleştiren ve "hidrolik misyon" olarak tanımlanabilecek çok sayıda baraj ve sulama kanalları yapımını içeren bu su kaynakları yönetimi yaklaşımı, 20. yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere sanayileşmekte olan ülkelerin, enerji, gıda, içme suyu ve hizmet sektörlerinde artan ihtiyaçlarına cevap vermiştir. Öte yandan hidrolik misyon, 19. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle, Büyük Britanya'nın kolonilerinde uygulanmış; Mısır ve Hindistan'da İmparatorluğun tekstil sanayiine girdi sağlayan pamuk tarlaları Nil ve İndus nehirlerinin su kaynakları ile beslenmiştir. Hidrolik misyon yalnızca kapitalist ülkelerde değil Sovyet Rusya'da da Orta Asya'nın verimli tarlalarında tarımsal faaliyetler ve su biriktirme havzalarında enerji üretmek için kullanılmıştır.

Hidrolik misyon, 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra Güney'e, gelişmekte olan ülkelere ihraç edilmiştir. Ancak, hidrolik misyon 20. yüzyılın son çeyreğine girildiğinde, Kuzey'in kalkınmış ülkelerinde artan nüfus ve şehirleşme sonucunda büyüyen taleplerle gelen su krizlerine çare bulamamıştır. Bir yandan büyük su projeleri için ekonomik olarak geliştirilebilecek uygun alanlar bulmak güçleşmekte öte yandan su yapılarına aktarılabilecek finans kaynakları yetersiz kalabilmektedir. Öte yandan 1970'li yıllarda gelişmiş ülkelerde çevre hareketlerinin ortaya

çıktığı dönemde, hızla ve çok sayıda gerçekleştirilen su altyapılarının doğayı kontrol etmekten çok çevreye büyük zararlar verdiği yolunda eleştiriler duyulmaya başlanmıştır. Önceleri merkezi yönetimde dirençle karşılaşan çevre hareketleri, zaman içinde bu ülkelerde seçmenlerin de dikkatini çekerek ve desteğini kazanarak; kurumsallaşarak, su yönetiminde önemli dönüşümlere yol açmışlardır. Böylelikle su kaynakları tarım, içme suyu, sanayi ve hizmetler yanında çevreye de tahsis edilerek ekosistemlerin dengesi korunmaya çalışılmıştır. Ancak çevre duyarlılığını vurgulayan ve Kuzey tarafından yeterli finans kaynakları ile de desteklenen bu paradigma, o yıllarda Güney ülkelerinin su kaynakları yönetiminde yer bulamamış ve benimsenmemiştir.

1980'lerin sonu itibarıyla su kaynakları yönetiminde yine Kuzey ülkeleri ve Dünya Bankası gibi fon kuruluşları tarafından desteklendiği biçimiyle farklı bir paradigma ön plana çıkmaya başlamıştır: Suyun "ekonomik bir meta" olduğu görüşü Kuzey ülkelerinde su kaynakları yöneticileri tarafından benimsenmeye başlanmıştır. Su kaynakları üzerinde giderek aratan baskıyı kontrol etmek ve mevcut kaynakları daha etkin kullanmak için "fiyatlandırma", "su pazarları" ve "özelleştirme" gibi ekonominin araçlarının kullanılması bu paradigma ile vurgulanmıştır. Ancak suyun özellikle büyük miktarlarda tahsis edildiği tarım sektöründe başta olmak üzere kullanıcıların suyu sosyal bir kaynak olarak değerlendirdiği Güney'in kalkınmakta olan ülkelerinde, önerilen bu su kaynakları yönetimi araçları benimsenmemiştir.

Öte yandan Kuzey'in gelişmiş ülkeleri 1990'lı yılların sonları itibarıyla su kaynakları yönetiminde "bütüncül su kaynakları yönetimi" paradigmasını öne çıkarmaya başlamışlardır. Bütüncül su kaynakları yönetimi, havza sınırları içinde yerüstü ve yeraltı sularını, su ve toprak kaynaklarını bir arada ele alan; havzanın aşağı ve yukarısı arasındaki ilişkileri, suyu farklı yerde farklı amaçlarla kullananlar ve yönetenlerin arasındaki ilişkileri ve suya gereksinim duyan eko-sistemlerin suyla olan ilişkileri gibi temel ilişkilerin belirlenmesini ve bu ilişkiler arasında işbirliğini sağlayacak yasal ve kurumsal mekanizmaların oluşturulmasını kapsamaktadır. Bu paradigma çerçevesinde, su yönetimi havza bazında planlanırken, bu planlamalar yalnızca enerji ve sulama üzerinde odaklanmayacak, havza içindeki ve komşu havzalardaki çevresel ve sosyal etkileşimler de göz önüne ele alınacaktır. Bu yaklaşım çerçevesinde, çevresel duyarlılık ve suyun liberal ekonominin araçlarıyla etkin kullanımı anlayışı güçlenerek devam etmektedir. Örneğin, "bütüncül su kaynakları yönetimi" yaklaşımının ana eksenini oluşturduğu ve su kaynakları yönetiminde Avrupa Birliği'nin üst yasal kaynağı olarak sunulan Avrupa Birliği Su Çerçeve Direktifi kapsamında "ekolojik kalite" ve "suyun gerçek (piyasa) değerinde fiyatlandırılması" gibi normlar yer almaktadır.

Bu iki unsura ek olarak "bütüncül su kaynakları yönetiminin" vurguladığı bir diğer husus da su yönetiminde havza temelinde teknik ve yönetime ilişkin kurumsal yapılanmalarla etkin su kaynakları yönetimi mekanizmasının oluşturulabileceğidir. Kuramsal içeriği ve gelişmiş ülke coğrafyalarındaki uygulamalarıyla Kuzey'in ihtiyaçlarına yönelik olarak şekillenmiş bu yaklaşım, Güney ülkelerinde su yönetimini biçimlendiren sosyal, ekonomik, kültürel, tarihi ve coğrafi şartlar ile uyumsuzluklar gösterebilmektedir. Sanayileşmiş Kuzey ülkelerinin siyasi iktisat yaklaşımlarının bir ürünü olan "havza planlama yaklaşımı" gelişmekte olan ülkelerde tıpkı "hidrolik misyon"daki gibi doğrudan uygulanmaya çalışılırsa bu ülkelerin sosyo-ekonomik kalkınma ve suyun stratejik rolü gibi öncelikleriyle örtüşmeyecektir.

Sonuç

Bu makalede, kurak ve yarı-kurak iklim kuşaklarında yer alan, dünya nüfusunun önemli bir bölümünü barındıran sınıraşan su havzalarında, çoğunlukla gelişmekte olan ülkelerin teşkil ettiği kıyıdaş ülkeler arasında ortaya çıkan uyumsuzluklarla ilgili, 1980'li yıllardan bu yana gelişen üç yaklaşım temel önermeleri ve karşılıklı eleştirel bakışlarıyla tartışılmıştır. Sınıraşan su politikalarını inceleyen bu üç yaklaşım Uluslararası İlişkiler disiplininin önde gelen teorileri ve alt kolları ile ilişkilendirilerek, Uİ disiplininin sınıraşan su anlaşmazlıklarına sunabileceği çözüm araçları irdelenmiştir. Realist teoriyle ilişkilendirilebilecek su savaşları yaklaşımı, sıcak çatışmaların çıkabileceği sınıraşan su havzalarına karar-vericilerin ve politikacıların ilgisini yönlendirmiş, ancak bu havzalarda kıyıdaş ülkeler arasında gelişen siyasi ve ekonomik ilişkilerin karşılıklı bağımlılığa dayalı yapısını gözardı ederek gelişen işbirliği girişimlerini yadsımıştır. Nitekim, su savaşlarına ilişkin tarihsel analiz ve öngörülerde, sınıraşan su (Ürdün, Fırat-Dicle ve Nil) politikalarının ampirik verilerinden yoksun yüzeysel çalışmalar yürütülmüştür. Öte yandan, liberal uluslararası siyasi iktisadın temel önermelerinden esinlenerek oluşturdukları teorik yaklaşımlarıyla sanal su yaklaşımı, uluslararası gıda ticaretinin ulusal düzeyde su kıtlığına çare bularak, sınıraşan su havzalarında kıyıdaşlar arası ilişkilerde çatışma ortamından uzaklaşılmasını sağladığını vurgulamıştır. 1960'lı yıllardan bu yana Orta Doğu'da su kıtlığına rağmen sıcak bir su çatışmasının çıkmamasının başlıca nedeninin kıyıdaş ülkelerin dünya gıda ticaretinde su yoğun gıda maddelerini ithal etmeleri olduğunu savunmuşlardır. Ancak bu yaklaşım, bir yandan uluslararası gıda ticaretinin yapısının gelişmekte olan ülkeler aleyhine (DTÖ'nün kurulmasıyla artan gıda fiyatları) gelişmesinin yarattığı belirsizliği açıklamakta zorlanmış, öte yandan gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde suyu tarım sektöründen sanayi ve hizmetler gibi gelir getirici sektörlerle tahsis etmesinin yaratacağı toplumsal ve ekonomik zorlukları yadsımıştır. Sınıraşan su havzalarında yer alan gelişmekte olan

ülkeler gerek gıda güvenliği politikaları gerek kırsal alanda istihdam edilmiş nüfusun ülke nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturması nedeniyle, tarımın Gayrı Safi Milli Hasıla içindeki payının azalıyor olmasına rağmen, su kaynaklarının önemli bir bölümünü tarıma tahsis etmeye devam etmektedirler. Bu ülkeler, zaman zaman sanal su ithalatı gerçekleştirse de dünya gıda ticareti rejiminin belirsizliği karşısında bir yandan gıda güvenliği politikalarını sürdürmektedirler. Neoliberal kurumsalcı yaklaşımla ilişkilendirilebilecek kurumsalcı görüş, sınırşan su havzalarında varolan rekabet ortamının su kullanım ve yönetimiyle ilgili yasal, ekonomik, teknolojik ve çevresel kurumların işlevselliği ile işbirliği ortamının kurulabileceğini savunurlar. Bu yaklaşım uluslararası su hukukunun sunduğu genel nitelikli normların kıyıdaş ülkelerarası ilişkileri düzenlemekteki referans niteliğine dikkat çekmekle birlikte, bu genel nitelikli normların havzalara özgü kurallara ve karar-verme mekanizmalarıyla desteklenmesinin gerekliliğini vurgular. Ayrıca kuramsal görüş, sınırşan su havzalarında su kaynakları yönetiminde gerek etkinlik gerekse hakkaniyet ölçütleri içinde havzanın bütünü içinde kaynaklar (toprak-su, yeraltı-yerüstü suları, kalite-miktar) ve kullanıcılar (çiftçiler, sanayiciler, şehir halkı, yukarı-kıyı, aşağı-kıyı) arasında eşgüdümlü bir su yönetimini gerçekleştirmede bütüncül su kaynakları yönetimi paradigmasının gelişen önemine dikkat çekmiştir. Kurumsalcıların analizlerinde de sunulduğu gibi bütüncül su kaynakları paradigması, 20. yüzyıl boyunca sanayileşmiş (Kuzey) ve gelişmekte olan ülkelerin (Güney) birbirlerinden ayrışan yolları çerçevesinde gelişmiştir.

Kaynakça

Allan, John Anthony, "The Political Economy of Water: Reasons for Optimism But Long Term Caution", Allan, John Anthony (der.), *Water, Peace and the Middle East*, Londra, Tauris, 1996, s. 75-133.

Beaumont, Peter, "Water Policies for the Middle East in the 21st Century: New Economic Realities," *Water Resources Development*, Cilt 18, No 2, 2002, s. 315-334.

Böge, Volker, *Water Governance in Southern Africa-Cooperation and Conflict Prevention in Transboundary River Basins*, Bonn International Center for Conversion, 2006.

Cosgrove, William, ve Rijsberman, Frank, *World Water Vision: Making Water Everybody's Business*, Londra, Earthscan, 2000.

Dellapenna, Joseph W., "Building International Water Management Institutions: The Role of Treaties and other Legal Arrangements", Allan, John Anthony ve Mallat, C. (der.), *Water in the Middle East: Legal and Commercial Implications*, Londra, Taurus, 1994, s. 55-93.

El-Agraa, Ali. M., *The Theory of International Trade*, Londra, Croom Helm, 1983.

FAO, Database on Macro-Economic Indicators, http://www.fao.org/ES/ess/os/macro_eco/agric_percent.xls

Frey, Frederick W., "The Political Context of Conflict and Cooperation Over International River Basins," *Water International*, Cilt 18, 1993, s. 54-68.

Guide to the Management of Water Resources, First Draft for Review in the Expert Consultation on Methodology for Water Resources Policy Review and Reform,

Roma, *World Bank, FAO ve UNDP*, 1995.

Kolars, John, ve Bakour, Yahia, "The Arab Mashrek: Hydrologic History, Problems and Perspectives", Rogers, Peter ve Lyndon, Peter (der.), *Water in the Arab World: Perspectives and Prognoses*, Cambridge, Harvard University Press, 1994, s. 121-147.

Lowi, Miriam, *Water and Power*, Oxford, OUP, 1993.

McCaffrey, Stephen C., "Water, Politics, and International Law", Peter H. Gleick (der.), *Water in Crisis: A Guide to the World's Fresh Water Resources*, New York, OUP, 1993, s. 97-98.

Nicol, Alan, *The Nile: Moving Beyond Cooperation*, UNESCO-IHP, 33 sayfa.

OECD in Figures, 2005 Edition, <<http://ocde.p4.siteinternet.com/publications/doifiles/012005061T010.xls>>

Peichert, Henrike, *The Nile Basin Initiative: A Catalyst for Cooperation*, Brauch, Hans Günter et al. (der.), *Security and Environment in the Mediterranean*, Berlin, Springer, 2003.

Postel, Sandra, "Changing the Course of Transboundary Water Management", *Natural Resources Forum*, Cilt 21, s. 85-90.

Rogers, Peter, "Comprehensive Water Resources Management: A Concept Paper", *World Bank Policy Research Working Papers: WPS 879*, Washington D.C., The World Bank, 1992.

Rogers, Peter, "The Value of Cooperation in Resolving International River Basin Disputes," *Natural Resources Forum*, Mayıs 1993, s. 117-31.

Selby, Jan, "The Geopolitics of Water in the Middle East: Fantasies and Realities", *Third World Quarterly*, Cilt 26, No 2, 2005, s. 329-49.

Serageldin, Ismail, *Towards Sustainable Management of Water Resources*, Washington D.C., The World Bank, 1995.

Shiklomanov, Igor A., "World Fresh Water Resources", Peter H. Gleick (der.), *Water in Crisis: A Guide to the World's Fresh Water Resources*, New York, Oxford University Press, 1993, s. 13-24.

Trottier, Julie, *Hydropolitics in the West Bank and Gaza*, Jerusalem, PASSIA, 1999.

UNESCO, World Water Assessment Programme, *World Water Development Report 2006*, <<http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001454/145405E.pdf>>

UNESCO, World Water Assessment Programme, *World Water Development Report 2003 (THE 1st UN WORLD WATER DEVELOPMENT REPORT: Water for People, Water for Life)*, <http://www.unesco.org/water/wwap/wwdr1/table_contents/index.shtml>

Water Resource Management: Integrated Policies, Paris, OECD, 1989.

Water Resources Management: A Policy Paper, Washington D.C., The World Bank, 1993.

Waterbury, John, "Dynamics of Basin-wide Cooperation in the Utilisation of the Euphrates" the Conference on the Economic Development of Syria; Problems, Progress, and Prospects, Damascus, Syria, 1991.

Wolf, Aaron T., "Criteria for Equitable Allocations: The Heart of International Water Conflict", *Natural Resources Forum*, Cilt 23, No. 8, 1999.

Wolf, Aaron T., "Hydrostrategic Territory in the Jordan Basin: Water, War, and Arab-Israeli Peace Negotiations", Amery, Heather ve Wolf, Aaron T. (der.), *A Geography of Water in the Middle East at Peace*, University of Texas Press, Austin, 1999.

Wolf, Aaron T., "Trends in Transboundary Water Resources: Lessons for Cooperative Projects in the Middle East", Brooks, David ve Mehmet, Özey (der.),

Water Balances in the Eastern Mediterranean, Ottawa, International Development Research Centre, 2000.

Wolf, Aaron T., "Water Wars and Water Reality: Conflict and Cooperation along International Waterways", Lonergan, Stephen (der.), *Environmental Change, Adaptation, and Security*, Dordrecht, Kluwer Academic Press, 1999.

Wolf, Aaron T., *Atlas of International Freshwater Agreements*, UNEP, FAO, 2002.

Summary

The vital role of water for human beings and development has received worldwide attention. Through the activities of intergovernmental and nongovernmental organizations since the beginning of the 1970s, much emphasis has been placed on the global status of water, namely water scarcity in absolute terms, and a lack of access to clean water and sanitation some specific regions of the world were identified as the scarcest regions with shared surface and groundwater resources between two or more countries, which received much more attention than other parts of the globe. The paper will discuss contending approaches to water disputes in transboundary river basins with particular reference to international relations theory. Under such striking developments, water emerged as a sensational issue by the popular press. Scholarly interest increased. Hence, there has arisen an ongoing debate among scholars from various fields of science on the issue of management and utilization of water resources, as well as on the likelihood of a conflict that would be a result of the worsening situation of water supply and demand of the water resources of the Middle East. In the debate one can delineate basically three groups of scholars and experts whose views can be associated with the leading schools of thought in International Relations Theory, namely the realists, and institutionalists; and the sub-branch of the discipline, international (liberal) political economy.

As the prevalent school of thought in IR theory, political realists argue that power and capabilities define relations in the international system. The anarchic structure of the international system and the notion of unified and rational states as the principal actors within this anarchic environment constituted the major premises of classical realism.

Likewise, during the 1980s and the early 1990s it was argued that the spectre of armed conflict over water was the logical outcome of resource scarcity. Accordingly, in regard to the water dispute in the Middle East, realists assert that as water in the region is becoming more and more scarce, it will become a major source of conflict that might escalate to an armed struggle. This literature describes water both as an historic and a future cause of interstate warfare.

The critical approach claims that water problems must be approached as issues of political economy; water is of only marginal significance within the political economy of the modern Middle East. Water is, in consequence, not especially significant either as a source of inter-state conflict (like the realists assert), or as a source inter-state cooperation (as the liberalists assert); scarce water supplies are, nonetheless, an important site and cause of local conflicts in many parts of the Middle East, namely the West Bank and Gaza.

Neoliberal institutionalism has emerged as a prominent field of study in international relations over the last couple of decades. Proponents of this school of thought attempt to make a synthesis of the realist and liberal approaches to

international relations. Institutionalists involved in the water issue argue that realists focus too much on the role of water in international relations giving water unnecessary strategic prominence. Thus, in the institutionalist viewpoint, water is regarded rather as a part of economic welfare matters.

Liberal international political economists who are involved in the water issue presuppose that agriculture is the major consumer of water resources in economies even in circumstances in which the water-scarce countries do not have comparative advantage in growing agricultural products. International trade in food staples between the water-scarce countries and the countries having a comparative advantage in food, is seen as the primary remedy to ease the tension over water resources.

In sum, liberal international political economists view water as part of the complex national and international political economies of the Middle East, and draw an optimistic picture of the region by utilising the powerful explanatory economic models, namely the advantages of international trade. They also support their arguments with the view that water entering the region through trade in food staples is a major reason for the past absence of conflict. Accordingly, they suggest that this will ensure the future absence of conflict, at least in the short and medium terms.

International law and international institutions have important roles to play to develop a satisfactory water law that is acceptable to all nations. The codification efforts of the ILA and the ILC have played an important role in developing guidelines and principles for international watercourses, but legal experts should continue to press for the adoption and application of the principles in water-tense regions such as the Middle East. An overview of bilateral or multilateral river treaties proves that they have been effective in the past, however they should consistently include all stakeholders, they should include a joint management committee empowered to negotiate disputes, and they should be flexible enough to adapt to long-term changes in hydrologic conditions.

Water has certainly become a high priority issue in the strategies of key international agencies such as the World Bank, FAO, UNDP, UNEP and UNESCO (World Water Assessment Program). The approach of international agencies to water resources took a significant turn at the beginning of the decade. The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) in the late 1980s focused on the need for policy integration and institutions for water and was amongst the first to draw attention to the urgency of improved water demand management (OECD, 1989). The material accrued by key figures of these agencies reflects the transition from the "old agenda" of providing household water and sanitation services to large numbers of people to a "new agenda" that requires sustainable, environmentally sensitive use of water resources. All these developments during the 1990s initiated a new paradigm in the last years of the decade, that of Integrated Water Resource Management (IWRM) which has become a concept and strategy for policy change in the water sector, taking over from the traditional understanding and practice of water resources development mainly directed at policy and institutional changes on a national and sub-national level. IWRM requires a new holistic approach and an unprecedented level of political cooperation.